

*Д. В. Гамулець
(Львів)*

ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЛЕКСИЦІ СЕРБСЬКОЇ МОВИ

Вивчення мови через її взаємодію з культурою останніми роками стало надзвичайно актуальним. Соціальні зміни, що торкнулися сучасного суспільства, вплинули на появу гендерології, яка розглядає лінгвістичні аспекти, пов'язані з осмисленням статусу жінки та чоловіка у соціумі, гендерні стереотипи, які відображаються в семантиці мовних одиниць. У статті на матеріалі лексики сербської мови проаналізовано певні гендерні стереотипи та розглянуто принципи гендерної стереотипізації, що є віддзеркаленням сучасного стану сербського соціуму.

Ключові слова: гендер, лексема, мовна картина світу, гендерна картина світу, стереотип, маскулінне, фемінінне, принципи гендерної стереотипізації.

Recently it has become extremely important to learn a language through its interaction with culture. Social changes in modern society influenced the emergence of genderology that studies linguistic aspects of women's and men's status in the society and gender stereotypes that appear in the semantics of linguistic units. The article analyzes certain gender stereotypes on the basis of the Serbian language vocabulary. Principles of the gender stereotyping, which are the reflection of the Serbian society current state, are also examined here.

Key words: gender, lexeme, linguistic world view, gender world view, stereotype, masculine, feminine, principles of gender stereotyping.

Вивчення мови через її взаємодію з культурою останнім часом стало надзвичайно актуальним. Трикутник, у вершинах якого є людина, мова та культура, дозволяє розглядати мовні явища в тіс-

ному зв'язку із самою людиною, її культурою та когнітивною діяльністю.

Соціальні зміни, що торкнулися сучасного суспільства, не могли не вплинути на появу нового напрямку у науці – гендерології. Гендерологія як наука розглядає багатогранні аспекти, які пов'язуються з осмисленням статусу жінки та чоловіка у соціумі, а також гендерні стереотипи, що відображаються у семантиці мовних одиниць.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що стереотипні уявлення про чоловіче й жіноче, фемінінне й маскуліне та їхні гендерні ролі відрізняються в різних культурах. З огляду на це, сучасні дослідники наголошують на необхідності вивчення не тільки вербальної поведінки чоловіків і жінок, а й самої системи мови на предмет специфіки відображення в ній фемінінності й маскуліності.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвокультурологів, гендерологів спрямовані на виявлення та аналіз гендерного концептуального змісту на матеріалі як західноєвропейських (праці О. Бессонової, А. Кириліної, А. Мартинюк, О. Бондаренко, Н. Соколової тощо), так і слов'янських мов (В. Телія, А. Кириліна, А. Архангельська, О. Чибишева). Враховуючи цю прогалину, гендерні дослідження на матеріалі сербської мови, реконструкція уявлень і стереотипів сербського етносу щодо статевої дихотомії є актуальними. *Метою* статті є виявлення гендерних стереотипів у лексиці сербської мови.

Гендер (за визначенням А. Кириліної) – це соціальна стать, на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Гендерний чинник, який враховує природну стать людини і її соціальні “наслідки”, є однією із суттєвих характеристик особистості і протягом усього життя впливає на усвідомлення нею своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму [2].

Категорію *гендер* було впроваджено у науковий понятійний апарат наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст., і використовувалася ця категорія спочатку в історії, історіографії, соціології та психології, а лише згодом була прийнята лінгвістикою, оскільки

виявилася корисною для прагматики і антропозорієнтованого опису мови в цілому. Цей прорив відбувся завдяки так званому Новому жіночому рухові у США та Німеччині, внаслідок чого у мовознавстві виник своєрідний напрям, який отримав назву феміністичної лінгвістики (ФЛ), або феміністської критики мови (провідною в цій галузі стала праця Р. Лакоффа “Мова і місце жінки” (*Language and Woman's Place*) [1].

Дослідження мовної картини світу припадає на 80–90 рр. ХХ ст. Зокрема О. Селіванова наголошує на надзвичайній актуальності в Україні “вивчення різних фрагментів національно-мовної картини світу з огляду на специфіку етнічної свідомості мовців, вплив звичаїв, соціокультурних фонових знань, традицій, обрядів, вірувань, міфології та ін.” [5, 84].

Трактування світу крізь призму чоловічого чи жіночого погляду на нього становить гендерні ознаки мовної картини світу. У ній проявляються особливості суспільної позиції, особливі, специфічні ознаки мовної поведінки чоловіків чи жінок.

Під *мовною картиною світу* ми розуміємо комплекс концептів (вони формують картину дійсності), які мовець активізує у будь-якій мовній ситуації. Тому дослідження гендерного аспекту мовної картини світу слід базувати на розподілі концептуалізації, враховуючи при цьому аспект соціальної статі. Суспільство маркує, надає психологічних, соціальних характеристик чоловікам і жінкам: моделі поведінки, визначені гендерні ролі, яких має дотримуватися кожна людина залежно від своєї статі; відмінності ґрунтуються на особливостях цивілізацій (зумовлені патріархальним устроєм тощо) або формуються протягом розвитку окремих етносів.

Гендерна картина світу відбиває світосприйняття соціуму у руслі опозиції “фемінінне / маскулінне”, створюється та зазнає змін через гендерні стереотипи – стійкі уявлення про лінгвістичні категорії, закріплені в поняттях *чоловік / жінка*, сформовані під впливом когнітивної діяльності, соціокультурного досвіду людини. На нашу думку, гендерна картина світу є невід’ємною складовою концептуальної картини світу, комплексним духовним утворенням, що сформувалося під впливом уявлень про фемінінне та маскулінне.

Поряд із цим необхідно приділити увагу поняттю *стереотип*, зокрема гендерному стереотипу, тобто образу поведінки чи рис характеру за статтю. Ці установки перебувають глибоко у нашій свідомості. Певні особи цілковито піддаються впливам стереотипів, інші можуть їм протистояти. Зокрема, йдеться про стереотип маскуліності-фемініності, за яким чоловікам приписуються сила, витривалість, лідерство, а жінкам – залежність, підвищена емоційність. Існує також стереотип, що місце жінки – на кухні, тобто її соціальна роль – роль домогосподарки.

На сучасному етапі гендерний аналіз передбачає як виділення та підтвердження усталених соціальних стереотипів маскуліного чи фемініного, так і дослідження відмінностей у концептуалізації стереотипу чоловіка та жінки.

У випадку, коли йдеться про гендерні стереотипи, властиві всім суспільствам із патріархальним ладом, можна говорити про принципи гендерної ролі, гендерної ідеології, гендерної диференціації, гендерної ідентифікації (за Л. Попович) [3]. Розглянемо зазначені принципи.

Принцип гендерної ролі виражається в лексичі у формах творення іменників на позначення певних професій, іменників на позначення статевого розрізнення тварин (самців і самок). Від іменника на позначення самця за допомогою суфіксів утворюється іменник, який номінує самку, пор. найпродуктивнішим суфіксом у сербській мові є *-ица* (*лав* > *лавица*, *магарац* > *магарица*, *ждребац* > *ждребица*, *вук* > *вучица*). Іноді від іменника жіночого роду утворюється чоловічий аналог з суфіком *-ац*: *жаба* > *жабац*, *лиса* > *лисац*.

Найпродуктивнішими формантами, за допомогою яких утворюються іменники жіночого роду від відповідних іменників чоловічого роду (що вже є свідченням гендерної маркованості наведених лексем), є суфікси: *-ица* (*радник+ица* – *радница*; *студентица*, *учительица*, *благајница*, *продавачица*, *научница*, *генералица*, *спремачица*); *-ка* (*професор+ка* – *професорка*; *кондуктерка*, *министарка*, *докторка*, *делегатка*); *-киња* (*студент+киња* – *студенткиња*; *абсолвенткиња*).

Існують професії, за якими суспільство закріпило суто чоловіче начало (*инженер, програмер, міністар, посланик, пілот*), а форми жіночого роду, утворені від цих іменників, лише номінують дружину чоловіка, який займає відповідну посаду. Так, *министарка* – дружина міністра, *програмерка* – дружина програміста, *генералица* – дружина генерала. У жодному випадку не йдеться про те, що жінка може займати одну з перелічених посад. Вона лише може бути при чоловікові, який виконує такі посадові обов’язки.

Принцип гендерної ідеології принципу полягає у тому, що через мову формується уявлення про звичайного (середньостатистичного) чоловіка чи жінку. Від жінки суспільство вимагає мати поряд із собою чоловіка, а якщо жінка немолода і незаміжня, це викликає негативну реакцію, таких жінок називають в сербській мові *уседелица* „девојка која се шминка и кад иде на сахрану, за случај да сретне неког момка, чију ожалошћеност би могла да искористи” (дівчина, яка фарбується навіть ідучи на похорон, на той випадок, що зустрине там чоловіка, що її пожаліє) або ж *бабадевојка*.

Про *уседелицу* також кажуть, що це дівчина, яка хоч завжди залишається до самого кінця вечірок, та так і не „обкрутить” жодного *хлопця* („девојка која увек остане до самог краја седељке, а никада не смува ниједног дечка”).

Зрозуміло, що неодруженими можуть бути не лише жінки, але й чоловіки. Для цього випадку вживається лексема *нежења* (“мушкарац који је пропустио прилику да унесрећи неку жену”). Негативне забарвлення також мають поняття розлученого чоловіка та розлученої жінки (*распуштеник і распуштеница*). Можна провести певні паралелі: у словнику друге значення цих слів – “розпусник” і “розпусниця” [4].

Принцип гендерної диференціації. В основі цього принципу лежить стереотипізація чоловіків як сильних і витривалих, а жінок – як ніжних та сумирних. Сербський фольклор багатий піснями, в яких оспівуються мужність і доблесть чоловіків, їхні військові подвиги, поряд із тим натрапляємо на лексику, яка висміює слабкодушних, несміливих, негарних чоловіків, з фізичними вадами: *слабић, слаботиња, слабиковић, слапчина, нејачица, танкић, нејунак*,

жгольваца тощо. Як бачимо, перші чотири слова утворені від прикметника *слаб* додаванням різних суфіксів. Творення цих іменників базувалося на зовнішніх характеристиках: *слаб* – *слапчина*, *танак* – *танкић*, *жгольав* – *жгольваца*. У випадку з іменниками *нејачица* та *нејунак* (досл. „не герой”) було застосовано префіксацію (префікс *не-*).

Однак не лише чоловіки стають схожими на жінок манерами чи поведінкою, має місце й протилежна тенденція, пор. утворені від іменника *жена* лексеми: *женетина*, *женска*, *женскара*, *женскетина*, *женскурина*, *жентурина*, *жентурача*, *жентурина*, *женура*, *женурина*. Усі вони характеризують жінку негативно, свідчать про її грубість у поведінці, манерах. Негативні характеристики жінка отримує у формах, утворених від іменника *мушкарац*: *мушкара*, *мушкарада*, *мушкарача*, *мушкобана*, *мушкобарача*. Прикладами позитивної характеристики жінок є лише кілька форм, утворених від іменника *жена*: *женица*, *женче*, *женчица*.

Принцип гендерної ідентифікації полягає в існуванні стандартів у суспільстві: всі чоловіки однакові і всі жінки однакові. Вирази на зразок *дуга коса*, *кратка памет* свідчать про негативну характеристику жінок як істот не дуже розумних. Для чоловіків у сербському соціумі характерним образом є своєрідний мачо, *женскарош*. Синонімами цього слова з нейтральною конотацією є *заводник*, *женољубац*, *швалер*. Слово *женскарош* має негативне значення.

Розгляд наведених лексем із словникового фонду сербської мови дає змогу виокремити певні гендерні стереотипи у сербському соціумі, які засвідчують особливості його культури та ментальності, вказують на певні марковані негативно універсальні та національно-культурні характеристики, притаманні чоловікам і жінкам. Зокрема, принцип гендерної ролі, який втілюється у назвах професій, де вже в самій лексемі закладено стать (*радник+ица* – *радница*, *студентица*, *учительица*; *професор+ка* – *професорка*, *кондуктерка*; *студент+киња* – *студенткиња*, *абсолвенткиња*). Принцип гендерної ідеології відображається у сприйнятті суспільством різних явищ: *уседелица*, *бабадевојка* – негативне, іронічне ставлення; *нежења*, *момак* – ставлення нейтральне, подекуди позитивне.

Принцип гендерної диференціації у сербському соціумі реалізований у стереотипі, що всі чоловіки сильні, не є непохитним. Про це свідчить значний за обсягом синонімічний ряд *слабић, слаботиња, слабиковић, слапчина, нејачица, танкић, нејунак, жгољавац, папучић*. Лексеми *женетина, женска, женскара, женскетина, женскурина, жентурина, жентурача, жентурина, женура, женурина* негативно характеризують жінку. Принцип гендерної ідентифікації „жінки нерозумні” підтверджує значна кількість анекдотів про блондинок, а чоловікам суспільство відводить роль *заводника, женолюбца, швалера*. Ці якості маркуються доволі нейтрально, у той час як обмеженість жінки (блондинки) свідомо висміюється.

Як ми виявили, жінка у сербському соціумі зазвичай є об’єктом постійного прискіпливого аналізу, і лексика стосовно поведінки жінок доволі часто містить негативні конотації. Натомість негативна характеристика менше притаманна чоловікам, нормою вважається верховенство чоловіка над жінкою.

Література

1. Дмітрієва Марія. Чи є чесна жінка чесною людиною // Гендер і культура: зб. ст. / Упоряд. В. Агеєва, С. Оксамитна. – К. : Факт, 2001. – С.185–191.
2. Кирилина А. В. Гендерные аспекты языка и коммуникации: Дис. доктора филол. наук: 10.02.19 / А. В. Кирилина. – М., 2000. – 369 с.
3. Поповић Љ. Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба / Љ. Поповић // Славистика. – 2006. – № 10. – С. 68–85.
4. Речник српскохрватскога књижевног језика. – Матица српска. Нови Сад, 1967–1976. – Т. 1–6.
5. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд): навч. посібник для спец. укр. мова і література / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
6. Толстой Н. И. Сербскохорватско-русский словарь / Н. И. Толстой. – 7-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2000. – 736 с.
7. Ћосић Павле. Речник синонима и тезаурус српског језика / Павле Ћосић. – Београд : Корнет, 2008. – 683 с.